

1

Volha rozdělovala svět na dvě části.

Levý břeh byl nízký a žlutý, rovina přecházela do stepi, ze které každé ráno vstávalo slunce. Půda tady měla trpkou chuť a byla rozrytá od syslů, traviny rostly hustě a vysoko, ale stromy byly nízké a řídké. Za obzor ubíhaly lány a políčka melounů a dýní, pestrobarevná jako baškirská příkrývka. Podél vody byly nalepeny vesnice. Ze stepi vanulo horko a kořenná vůně – turkmenská poušť a slané Kaspické moře.

Jaká byla země na druhém břehu, nikdo nevěděl. Na pravé straně se nad řekou vršily mohutné hory a padaly kolmo do vody jako seříznuté nožem. V zářezech se mezi kameny drolil písek, hory však nesedaly, ale byly každým rokem strmější a pevnější: v létě hrály modrozelenou barvou díky lesu, který je pokrýval, v zimě byly bílé. Za ty hory zacházelo slunce. Někde ještě dál, za horami, se prostíraly lesy, studené javorové a hluboké jehličnaté, velká ruská města s pevnostmi z bílého kamene, močály a průzračně modrá jezera s ledovou vodou. Z pravého břehu věčně vanul chlad – za horami oddechovalo vzdálené Severní moře. Někteří lidé mu podle staré paměti říkali Velké německé.

Šulmajstr Jakob Ivanovič Bach vnímal tuhle neviditelnou hranici přímo uprostřed volžské hladiny, kde měly vlny odstín oceli a černého stříbra. Avšak ta hrstka lidí, se kterými se dělil o své podivné myšlenky, byla v rozpacích, protože měla

sklon vidět rodný Gnadental* spíše jako střed svého malého vesmíru, obklopeného volžskými stepmi, než jako pohraniční bod. Bach se nerad přel: každé vyjádření nesouhlasu mu způsobovalo duševní bolest. Trpěl, dokonce i když v hodině huboval lajdáckého žáka. Možná proto ho považovali za průměrného učitele: Bach měl tichý hlas, neduživou postavu a natolik nezajímavý vzhled, že se o něm nedalo říct vůbec nic. Jako ostatně o celém jeho životě.

Bach se probouzel každé ráno ještě za svitu hvězd a natažený pod prošivanou peřinou z kachního peří poslouchal svět. Tiché nesourodé zvuky cizího života plynoucího někde kolem něj a nad ním ho uklidňovaly. Po střechách se proháněl vítr – v zimě těžký, hustě nasycený sněhem a kroupami, na jaře pružný, vydechující vlhkost a nebeskou elektřinu, v létě zvadlý, suchý, promíchaný s prachem a lehkými semínky kavylu. Psi štěkali a vítali hospodáře, kteří vyšli na zápraží. Skot cestou k napajedlu bučel hlubokým hlasem (svědomitý kolonista nikdy nedá volovi nebo velbloudovi včerejší vodu z vědra nebo tající sníh, ale určitě ho dovede napojit k Volze – ještě dřív, než se nasnídá a pustí do další práce). Ve dvorech se začaly ozývat táhlé ženské písně – buď ke zkrášlení chladného rána, nebo zkrátka proto, aby zpěvačky neusnuly. Svět dýchal, praskal, hvízdal, bučel, duněl kopyty, zvonil a zpíval různými hlasy.

Zvuky jeho vlastního života byly do té míry nepatrné a nevýznamné, že si je Bach odvykl vnímat. V poryvech větru drnčelo jediné okno v místnosti (už loni bylo třeba sklo do rámu lépe usadit a spoje utěsnit velbloudí srstí). V dlouho nevymeteném komíně praskalo. Tu a tam se odkudsi zpoza pece ozývalo pískání šedivé myši (ale možná se mezi podlahovými prkny proháněl průvan a myš dávno chcipla a stala se potravou červů). To bylo patrně všechno. Poslouchat *velký* život bylo daleko zajímavější. Čas od času, když se Bach zaposlouchal, zapomínal dokonce, že i on sám je součástí tohoto světa; že i on by mohl vyjít na zápraží a přidat se k polyfonii hlasů: zazpívat

* Gnadental – v překladu z němčiny: požehnané údolí.

něco hlasitého, plamenného, například kolonistickou píseň „*Ach Wolge, Wolge...*!“ nebo prásknout vchodovými dveřmi nebo aspoň obyčejně kýchnout. Ale Bach raději poslouchal.

V šest hodin ráno už stál oblečený a učesaný u školní zvonice s kapesními hodinkami v ruce. Počkal, až obě ručičky splynou v jednu linku – hodinová na šestce a minutová na dvanáctce –, a ze všech sil zatáhl za provaz: bronzový zvon zvučně odbíjel. Během dlouhých let dosáhl Bach v téhle činnosti takového mistrovství, že se zvonění rozléhalo přesně ve chvíli, kdy se minutová ručička dotýkala vrcholu ciferníku. O chvíli později – Bach to dobře věděl – se každý obyvatel kolonie otáčel za zvukem, smekal čepici se štítkem nebo obyčejnou čepici a šeptal krátkou modlitbu. V Gnadentalu začínal nový den.

Mezi povinnosti šulmajstra patřilo zvonit třikrát denně: v šest hodin ráno, v poledne a v devět večer. Dunění zvonu považoval Bach za svůj jediný důstojný vklad do hlaholící symfonie života kolem.

Bach počkal, až z boku zvonu skane poslední nejmenší vibrace, a pak běžel nazpátek do šulhausu. Školní budova byla postavena z kvalitních trámů pocházejících ze severu (kolonisté kupovali splavené dřevo, které se plavilo dolů po Volze z Žigulovských hor nebo dokonce z Kazaňské gubernie). Základy měla kamenné, kvůli pevnosti vymazané vepřovicemi, a střechu podle nové módy plechovou, která nedávno nahradila rozeschlá prkna. Rámy a dveře Bach každé jaro natíral sytě modrou barvou.

Budova byla dlouhá, po obou stranách měla šest velkých oken. Téměř celý vnitřní prostor zabírala učebna, v jejímž čele bylo vyhrazeno místo pro učitelovu kuchyňku a ložnici. Na stejné straně se nacházela i hlavní pec. Teplo z ní k vyhřátí prostorné místnosti nestačilo, a tak byla ke stěnám přilepená ještě troje železná kamínka a kvůli tomu bylo ve třídě neustále cítit železo: v zimě rozžhavené a v létě vlhké. V protilehlém rohu se zvedala katedra šulmajstra a před ní se táhly řady lavic pro žáky. V první řadě – „oslovské“ – seděli nejmladší žáci a ti, jejichž chování nebo píle dělaly učiteli starost; v dalších řadách seděli starší žáci. Ve velké třídě byla ještě rozměrná

tabule s křídami, skříň naplněná kancelářským papírem a zeměpisnými mapami, několik masivních pravítek (používaných obvykle k jasnému záměru s výchovným účelem) a portrét ruského imperátora, který se tu objevil jenom na příkaz školní inspekce. Dlužno říct, že tenhle portrét působil jen zbytečné starosti: po jeho získání musel starosta vesnice Peter Ditrich předplatit noviny, aby – chraň bůh! – nepropásli zprávu o výměně imperátora v dalekém Petrohradě a neudělali si ostudu před další komisí. Dříve novinky z ruského Ruska přicházely do kolonie s takovým zpožděním, jako kdyby se nenacházela v srdci Povolží, ale v nějakém zapadlém koutě říše, takže k trapné situaci mohlo klidně dojít.

Když si Bach přál vyzdobit zeď obrazem velikého Goetha, nic z toho nebylo. Mlynář Julius Wagner, který obchodně často navštěvoval Saratov, sliboval, že „tam spisovatele najde, pokud se někde válí po krámech“. Ale protože mlynář žádnou vášni pro poezii nehořel a měl pouze mlhavou představu o podobě geniálního krajana, byl proradně oklamán: místo Goetha mu prohnáný vetešník podstrčil mizerný portrét chudokrevného šlechtice s podivným krajkovým límcem, okázalým knírem a špičatou bradkou, který mohl být považován leda tak za Cervantese, a to ještě při slabém osvětlení. Gnadentalský malíř Anton Fromm, proslulý výzdobou truhel a polic na nádobí, se nabídl, že knír a bradku přemaluje a dole na portrét, hned pod krajkový límec napíše tučně bílou barvou „Goethe“, Bach s tím však nesouhlasil. Tak zůstal šulhaus bez Goetha a nešťastný portrét byl malíři na jeho vlastní žádost věnován „pro uměleckou inspiraci“.

... Když Bach splnil svou povinnost vyzvánět, roztopil pec, aby se třída před příchodem žáků vyhřála. A běžel se do svého koutku nasnídat. Co ráno jedl a pil, by nejspíš nedokázal říct, protože tomu nevěnoval sebemenší pozornost. Jedna věc se dala říct naprosto jasně: místo kávy pil Bach „rezavou břečku podobající se velbloudí moči“. Přesně tak se vyjádřil starosta Ditrich, který k šulmajstrovi před pěti nebo šesti lety zašel v důležité záležitosti a sdílel s ním ranní stolování. Od té doby starosta na snídani víckrát nezašel (popravdě řečeno

ani nikdo jiný), ale Bach si ta slova zapamatoval. Ale ta vzpomínka ho ani trochu neznepokojovala: k velbloudům choval upřímné sympatie.

Děti přicházely do šulhausu na osmou. V jedné ruce měly hromádku knih, v druhé otýpku dříví nebo pytlík s kyzjakem* (kromě platby za výuku kolonisté hradili vzdělání dětí i naturálními produkty – topivem pro školní kamna). Výuka trvala čtyři hodiny do polední přestávky a dvě hodiny po ní. Školu žáci navštěvovali svědomitě: za zameškání jakékoli poloviny vyučování platila rodina záškoláka pokutu ve výši tří kopejek. Učili se německý a ruský jazyk, psaní, čtení a aritmetiku; katechismus a biblické dějiny docházel vyučovat gnadentalský pastor Adam Händel. Žáci nebyli rozděleni do tříd, všichni seděli společně: některý rok bylo dětí padesát, jiný i sedmdesát. Někdy je šulmajstr rozděloval do skupin a každá měla jiný úkol, jindy zase recitovali a zpívali sborem. Společné studium bylo základní – pro tak široké a nezbedné posluchačstvo nejúčinnější – pedagogickou metodou v gnadentalské škole.

Za léta kantořiny, kdy každý rok připomínal ten předchozí a ničím neobvyklým se nelišil (leda snad že minulý rok opravili střechu a teď na učitelskou katedru přestalo kapat ze stropu), si Bach natolik zvykl pronášet ta samá slova a předčítat stejné úlohy ze sbírek, že se v duchu uvnitř vlastního těla naučil rozdvajovat. Jazyk opakoval další syntaktické pravidlo, ruka malátně plácala pravítkem po zátylku příliš hovorného žáka, nohy rozvážně nesly tělo po třídě, ale mysl... Bachova mysl dřímala, ukolébána vlastním hlasem a pravidelným pohoupáváním hlavy do rytmu rozvážných kroků. Vida, po nějaké době už neměl v ruce Volnerův *Ruský jazyk*, ale sbírku úloh od Goldenberga. A rty už nedrmolily o podstatných a přídavných jménech a slovesech, ale o pravidlech sčítání. A do konce hodiny už zbýval jen malý kus, necelá čtvrt hodinka. Nebylo to skvělé?

* Kyzjak – topivo nebo stavební materiál ze sušeného hnoje slisovaného se slámou.

Jediným předmětem, u kterého mysl získávala bývalou svěžest a čilost, byl německý jazyk. Bach se nerad dlouhou dobu věnoval krasopisu, rychle hodinu popoháněl k poetické části: Novalis, Schiller, Heine – básně se na mladé rozcuchané hlavy valily štědře jako voda v den koupele.

Láskou k poezii vzplanul Bach už v mládí. Tenkrát to vypadalo, že se neživí bramborovými plackami a melounovým želé, ale pouze baladami a chvalozpěvy. Zdálo se, že jimi dokáže nakrmit i všechny kolem sebe – proto se také stal učitelem. Dodnes když recitoval na hodině milované strofy, pociťoval na prsou, v krajině srdeční, chladivé obdivné chvění. Když potisící předčítal *Poutníkovu noční píseň*, jeho pohled směřoval přes školní okno, za nímž nacházel všechno, o čem psal veliký Goethe: jak mohutné tmavé hory na pravém břehu Volhy, tak věčný klid panující ve stepi na břehu levém. A on sám, šulmajstr Jakob Ivanovič Bach, stár třicet dva let, ve stejno-kroji lesknoucím se od dlouhého nošení, se zalátanými lokty a nestejnými knoflíky, se začínající pleší a shrbený od nastupujícího stáří – kým jen byl, ne-li právě tím poutníkem, zcela vysíleným a ubohým ve svém zděšení z věčnosti...?

Děti učitelovu vášeň nesdílely: jejich tváře – rozpustilé nebo soustředěné v závislosti na jejich temperamentu – od prvních veršů získávaly náměsíční výraz. Jenský romantismus a heidelberská škola na třídu účinkovaly lépe než prášky na spaní; recitování veršů se možná dalo využít k utišení třídy namísto obvyklého okřikování a ran pravítkem. Snad jen Lessingovy básně popisující dobrodružství hrdinů známých z dětství – prasat, lišek, vlků a skřivánek – vzbuzovaly u těch nejzvědavějších žáků zájem. Ale i ti zanedlouho ztráceli nit příběhu líčeného přísnou a nabubřelou *vznešenou němčinou*.

Kolonisté si přivezli své jazyky v polovině osmnáctého století ze vzdálených historických vlastí – z Vestfálska a Saska, Bavorska, Tyrolska a Württemberska, Alsaska a Lotrinska, Bádenska a Hesenska. V samotném Německu, které se již dávno sjednotilo a nyní se hrdě označovalo za impérium, se nářečí vařila v jednom kotli jako zelenina ve vývaru a zruční mistři kuchaři Gottsched, Goethe a bratři Grimmové z nich nakonec

připravili vybraný pokrm: spisovný německý jazyk. Ale v povolžských koloniích neměl kdo praktikovat „vybranou kuchyni“ – a místní dialekty se smísily do jednoho jazyka, prostého a poctivého jako cibulačka s kůrkami chleba. Ruštině kolonisté rozuměli s obtížemi: v celém Gnadentalu by se nenašla víc jak stovka jim známých ruských slov, jakžtakž našprtáných ve škole. Nicméně i tahle stovka slov stačila, aby prodali zboží na trhu v Pokrovsku.

... Po vyučování se Bach zavíral ve své komůrce a ve spěchu hltal oběd. Bylo možné jíst i při nezavřených dveřích, ale zastrčená závora kdovíproč zlepšovala chuť jídla, které obvykle už stihlo vystydnout – a popravdě řečeno zmrznout. Za velmi mírný poplatek nosila matka jednoho žáka Bachovi jednu hrnec bobové kaše, podruhé misku mléčné nudlové polévky – zbytky včerejšího společného jídla početné rodiny. Bylo zapotřebí si s dobrou ženou samozřejmě promluvit a požádat ji, aby jídlo přinášela když ne horké, tak aspoň teplé, ale pořád nebylo kdy. On sám neměl čas si jídlo ohřát – přicházela nejvypjatější část dne: *čas návštěv*.

Pečlivě učesaný a znovu umytý scházel Bach ze zápraží šulhausu a ocital se na hlavním náměstí Gnadentalu, u podnoží velkolepého protestantského kostela z šedivého kamene s rozlehlým modlitebním sálem zdobeným krajkou špičatých oken a se zvonící připomínající ostře ořezanou tužku. Zvolil si směr – v sudé dny směrem k Volze, v liché směrem od ní – a rychlým krokem rázoval po hlavní ulici, široké a rovné jako rozvinutý pruh kvalitního sukna. Kolem úhledných dřevěných domků s vysokými krytými verandami a vyřezávanými rámy oken a dveří (obložky u Gnadentalanů vypadaly vždycky svěží a veselé – byly blankytně modré, jahodově červené a kukuřičně žluté). Kolem plotů z hoblovaných prken se širokými vraty (pro povozy a sáně) a nizoučkými dvířky (pro lidi). Kolem loděk obrácených dnem vzhůru pro případ záplavy. Kolem žen s váhami u studně. Kolem velbloudů přivázaných u krámků s petrolejem. Kolem tržního náměstí se třemi mohutnými jilmy uprostřed. Bach krácel tak rychle a tak silně se rozléhaly válenky křupající ve sněhu nebo boty čvachtající v jarním

blátě, až se zdálo, že učitele čekají desítky neodkladných záležitostí a každou z nich musí dát ještě dnes bezpodmínečně do pořádku. Tak to taky bylo.

Nejprve musel vylézt na Velbloudí hrb a přeměřit pohledem Volhu, táhnoucí se až za obzor: jakou barvu a průzračnost mají dnes její vlny? Není nad vodou opar? Krouží tam hodně racků? Pleskají ryby ocasem v hloubce, nebo blíž u břehu? To když bylo teplé roční období. A v zimě: jaká je tloušťka sněhové pokrývky na řece – neroztál někde na slunci třpytící se led?

Poté musel projít roklí, přejít Bramborový most a ocitnout se u Vojenského potoka, který nezamrzal ani v třesutých mrazech, a napít se z něho: nezměnila se chuť vody? Podívat se do Prasečích děr, kde dobývali hlínu na poctivé gnadentalské cihly. (Nejdřív tuhle hlínu míchali jenom se senem. Jednou se jen tak z plezíru rozhodli přimíchat kravský hnůj a zjistili, že takové složení dodává cihlám pevnost kamene. Právě tenhle objev dal vzniknout nejznámějšímu místnímu pořekadlu: „Trocha hoven neuškodí.“) Po Lékořicovém břehu musel Bach dojít do rokle Tří volů, kde se nacházelo pohřebiště skotu. A pospíchal dál – přes Ostružinovou jámu a Komáří dolinu k Mlýnskému vršku a Pastorovu jezeru s Čertovým hrobečkem poblíž...

Když si během svých *návštěv* všiml Bach nějakého nepořádku – ukazatele na cestě pro saně zničeného sněhovou bouří nebo nachýlené podpěry mostu –, hned se tím trápil. Přehnaná starostlivost dělala Bachovi ze života peklo, protože jakékoli narušení obvyklého světa ho zneklidňovalo: oč byla jeho duše lhostejnější k žákům během vyučování, o to vášnivější a vznětlivější se stávala k předmětům a detailům okolního světa během procházek. Bach o svých pozorováních nikomu neříkal, ale každý den s napětím čekal, kdy se chyba napraví a svět se dostane do výchozího – patřičného stavu. Pak se uklidňoval.

Když kolonisté z dálky zahlédli šulmajstra – s věčně ohnutými koleny, strnulými zády a hlavou vtaženou mezi shrbená ramena –, někdy na něj volali a stáceli řeč na školní úspěchy svých ratolestí. Avšak Bach, zadýchaný rychlou chůzí, odpovídal pokaždé neochotně a v krátkých větách: měl málo času. Na důkaz vytáhl z kapsy hodinky, zkroušeně na ně pohlédl

a pokyvuje hlavou běžel dál, poté co spěšně ukončil započatý rozhovor.

Je třeba poznamenat, že existovala ještě jedna příčina jeho spěchu: Bach koktal. Tento neduh se u něj objevil před několika lety a šulmajstr jím trpěl výhradně mimo školu. Bachův trénovaný jazyk pracoval při vyučování spolehlivě – bez jediného zaváhání pronášel složitá slova *vznešeného německého jazyka* a snadno pronášel i takové pasáže, u kterých leckterý žák zapomněl i začátek, než si vyslechl konec. A ten stejný jazyk svého majitele najednou neposlouchal, když Bach přecházel při rozhovorech s lidmi z vesnice do nářečí. Kupříkladu recitovat nazpaměť úryvky z druhé části *Fausta* si jazyk přál. Ale říct vdově Kochové *Ten váš klacek se zase ve škole ulejšval!* nechtěl ani trochu, zadrhával se na každé slabice a lepil se k patru jako velký a špatně uvařený nok. Bach měl pocit, že s léty se koktání zhoršuje, ale tohle jeho podezření bylo obtížné ověřit: s lidmi rozmlouval stále méně.

Po *návštěvách* (někdy kolem západu slunce a jindy už za soumraku) se unavený a překypující spokojeností vlácel domů. Nohy měl často mokré, ošlehané tváře mu hořely a srdce radostně tlouklo: vysloužil si za svou práci každodenní odměnu – *hodinu večerního čtení*. Poté co splnil poslední povinnost dne (udeřil do zvonu přesně v devět večer) a hodil na pec vlhké oblečení, zahřál si Bach nohy v umyvadle se spařenou mateřídouškou, napil se vařící vody, aby předešel nachlazení, a posadil se do postele s knihou – starým svazečkem v kartonové vazbě s napůl setřeným jménem autora na obálce.

Kroniky přesídlení německých rolníků do Ruska vyprávěly o dnech, kdy na pozvání carevny Kateřiny připluli na lodích první kolonisté do Kronštadtu. Bach dočetl až k pasáži, kdy se panovnice osobně objevuje v přístavu, aby uvítala odvážné krajany: „Děti moje!“ volá zvučným hlasem a rajtuje na koni před skupinou přesídlenců, zmrzlých po cestě. „Znovunalezení ruští synové a dcery! Dobrosrdečně vás vítáme pod našimi bezpečnými křídly a slibujeme vám ochranu a rodičovskou záštitu! Na oplátku očekáváme poslušnost a nadšení, neobyčejnou horlivost, neohroženou službu nové vlasti! A kdo s tím

nesouhlasí, ať se hned otočí nazpátek! Lidé se zkaženým srdcem a slabýma rukama nejsou v ruském státu potřeba!“

Nicméně Bachovi se vůbec nedařilo pokročit za tuhle scénu pozvedající ducha: tělo unavené procházkou pod peřinou měklo jako vařený brambor politý horkým máslem; ruce držící knihu pomalu klesaly, víčka se klížila, brada padala na hrud. Přčtené řádky kamsi odplouvaly ve žlutém světle petrolejky, zněly rozmanitými hlasy a záhy umlkaly proměněné ve tvrdý spánek. Kniha vyklouzávala z prstů a pomalu sjížděla po peřině; úder předmětu spadlého na podlahu však už Bacha vzbudit nemohl. Byl by náramně překvapený, kdyby zjistil, že slavné kroniky čte přesně tři roky.

Tak plynul život – klidný, plný drobných radostí a malých obav, naprosto uspokojující. Svým způsobem šťastný. Bylo by možné nazvat ho dokonce počestným, kdyby nebylo jedné okolnosti. Šulmajstr Bach měl zhoubnou vášeň, které mu podle všeho nebylo souzeno se zbavit: miloval bouřky. Nemiloval je jako rozvážný malíř nebo spořádaný básník, který z okna domu pozoruje běsnění živlů a podněcuje svou inspiraci v burácení hromů a sytých barvách nečasu. Ó ne! Bach miloval bouřky jako nejhorší notorický pijan vodku z bramborových slupek, jako morfinista morfium.

Pokaždé – obyčejně k tomu docházelo dvakrát nebo třikrát za rok, na jaře a v časném létě – když se obloha nad Gnaden-talem nalévala fialovou tíží a vzduch byl tak silně nabitý elektřinou, že dokonce i mezi přivírajícími se řasami jako by sršely namodralé jiskry, Bach cítil v těle zvláštní narůstající vření. Jestli to byla krev, která díky zvláštnímu chemickému složení prudce reagovala na vlnění magnetického pole, nebo slabé svalové křeče vznikající následkem opojení ozonem, Bach nevěděl. Ale jeho tělo bylo najednou cizí: kostra a svaly jako by se nevešly pod kůži a roztahovaly ji a hrozily, že ji protrhnou, srdce tepalo v hrdle a konečcích prstů, v mozku cosi hučelo a volalo. Bach nechal dveře šulhausu dokořán a vydal se za tím voláním – do travin, do stepi. Zatímco kolonisté kvapně sháněli dobytek do stád a zavírali ho do ohrad a ženy tiskly k hrudi nemluvnata a posbírané otáčky rákosí a utíkaly

před bouřkou do vesnice, Bach jí šel pomalu naproti. Nebe nabobtnalé mračny, a kvůli tomu takřka přitisklé k zemi šelestilo, praskalo a burácelo; pak náhle bíle vzplanulo, vášnivě a temně zavzdychalo a padalo do stepi ve studených provazcích vody – začal liják. Bach si roztrhl výstřih košile, obnažil neduživou hrud, zaklonil hlavu a otvíral ústa. Proudly bičovaly jeho tělo a stékaly po něm, nohy při každém dalším zahřmění cítily chvění země. Blesky – žluté, modré a tmavě fialové – šlehaly stále častěji, buď nad jeho hlavou, nebo v ní. Vření ve svalech dosahovalo nejvyšší míry – s dalším nebeským úderem se Bachovo tělo roztráštělo na tisíc malých kousků a rozletělo po stepi.

Přicházel k sobě mnohem později, ležel v blátě, tvář měl celou poškrábanou a ve vlasech pichlavé lopuchové kuličky. Záda ho bolela, jako by ho někdo zbil. Vstal a vlekl se domů, obvykle zjistil, že všechny knoflíky ve výstřihu košile jsou vyrvané i s kořeny. Za ním zářila jasná duha, někdy i dvě, trhlínami mraků odplouvajících za Volhu proudil nebeský blánek. Duše však byla příliš vysílená, než aby se kochala touhle krásou usmíření. Bach pospíchal k šulhausu, zakrýval si rukama díry na kolenou. Snažil se vyhýbat cizím pohledům, soužil se svou nicotnou vášní a styděl se za ni. Jeho zvláštní vrtoch nebyl jenom pohoršující, ale i nebezpečný: jednou kousek od něho zabil blesk krávu, která se vzdálila od stáda, jindy zase spálil osamělý dub. A také ho to začalo přivádět na mizinu: jaké měl přes léto výdaje jenom za knoflíky! Bach se však nedokázal ovládnout a kochat se bouřkou z domu nebo ze zápraží školy. Obyvatelé Gnadentalu o učitelových jarních ztřeštěnostech věděli a hleděli na ně shovívavě: „No dobrá, co si na něm člověk vezme – na tom vzdělanci!“